



Otevření Pandořiny skříňky: mediální obraz cizinců pracujících v ČR

Lenka Šafránková Pavlíčková

Abstrakt:

Analýza se zabývá mediálním obrazem pracujících migrantů v ČR v českých celostátních denících. Autorka poukazuje na fakt, že i média často na cizince pohlížejí optikou ekonomie jako na pracovní sílu, u které je posuzovacím kritériem zisk. Z toho vyplývá, že především ti, kteří v důsledku ekonomické krize přicházejí o práci, jsou vnímáni prostřednictvím médií v drtivé většině jako potencionální hrozba a nepřítel.

„Kulturní vztahy k cizosti jsou (v globalizované době – pozn. aut.) stále více nahrazovány sociální konkurencí a politickou strategií.“ (Beck 2007: 114)

Díky ekonomické krizi, jejíž první obětí z řad pracujících byli především cizinci pracující v ČR a také díky následujícím kvapným vládním opatřením, jejichž deklarovaným cílem bylo vzniklou situaci řešit, se téma práce cizinců u nás vůbec poprvé výrazněji dostalo na titulní strany českých deníků. Cílem tohoto výzkumu je především pátrání po vzorcích reprezentací pracovních migrantů na stránkách českých deníků (MF Dnes, Lidové noviny, Hospodářské noviny, Právo, Haló noviny, Metro a bulváry Blesk a Šíp) v měsících leden, únor, březen a duben 2009.

Otázky, které si výzkum kladl, jsou především: (1) do jaké míry je obraz cizinců negativně či pozitivně konstruován, (2) s využitím jakých technik a postupů, (3) v jakém kontextu a v rámci jakých témat se o pracujících cizincích hovoří, (4) na jaké zdroje novináři spoléhají a (5) jaké stereotypy novináři přejímají nebo konstruují, o čem hovoří a o čem naopak mlčí.

Použité metody

Obsahová analýza cca 200 článků byla provedena s využitím prvků Kritické diskurzivní analýzy (CDA) Normana Fairclougha a Theuna van Dijka, s použitím analytického softwaru Atlas.ti na základě využití Grounded theory, jejímž principem je indukční generování hypotéz

a jejich dokládání daty. Dalšími koncepty, které byly využity, jsou binární opozice, Ideologický čtverec Theuna van Dijka¹, žurnalistické mýty Jacka Luleho,² a některé strategie vymezování „těch druhých“ jako například konstrukce nepřítele.

Volně lze diskursivní analýzu definovat jako studium užívání jazyka. Diskursivní analytik pátrá po vzorcích v užívání jazyka. Zvolený přístup tedy nepředpokládá definici hledaných kategorií předem, ale sleduje princip nechat se vést textem. V tomto případě jsem se snažila identifikovat stejné vzorce ve více kontextech v rámci určité kategorie kontextů.

V rámci pestré mozaiky možných pojetí diskursivní analýzy tvoří CDA praktický nástroj umožňující širší analytický přístup k textům, kladoucí velký důraz na jazykový aspekt. Hledá vzorce v rámci souboru určitých pojmů, které jsou spojeny s určitým tématem nebo jednáním, zajímá se o to, jak nové pojmy umožňují lidem mluvit o různých věcech. Jazyk chápe jako ukotvený v situaci, kde situací je určitý sociální a kulturní kontext. Často se CDA zaměřuje na zkoumání určitého sociálního problému; podle van Dijka také zaujímá určitou morální a politickou pozici, protože zohledňuje perspektivu utlačovaných, kriticky analyzuje mocné, kteří za problém nesou zodpovědnost a disponují zdroji k jeho řešení.

¹ Účinným nástrojem, který může přispět k odhalení implicitní ideologické distinkce „my versus oni“, je koncept ideologického čtverce. Přítomnost „negativního druhého“ v textu podle van Dijka implikuje:

1. důraz na naše dobré vlastnosti/činy
2. důraz na špatné vlastnosti/činy druhých
3. marginalizace našich špatných vlastností/činů
4. marginalizace dobrých vlastností/činů protistrany

² Mýty jsou podle Luleho způsobem, jak společnost vyjadřuje převládající ideály, ideologie, hodnoty a názory. Lule nabízí přehled mýtů podporující přítomnost ideologie „negativního druhého“, který ale v žádném případě neoznačuje za kompletní. Považuje je však za velmi časté, ne-li každodenně se opakující mýty v médiích:

Mýtus oběti: jeho funkcí je smiřovat lidi s tragédiemi a zdánlivou nahodilostí lidské existence, konfrontují smrt a obrazení ji v obětování.

Mýtus obětního beránka: funkcí mýtu je chránit dominantní sociální řád. Chrání a proklamuje klíčové hodnoty a přesvědčení. Tvaruje individua v souladu s hodnotami dané společnosti. Obětní beránek ztělesňuje zlo a vinu a tento mýtus obvykle dramaticky líčí, co se stane těm, kteří se postaví nebo ignorují obecná sociální přesvědčení.

Mýtus hrdiny: mýtus je o lidech, kteří uspěli a mohou dosáhnout velikosti. Vyprávějí příběhy o tom, kdo může uspět a jak. Obsahují definici „velikosti“.

Mýtus dobré matky: může obsahovat různé variace jako např. špatnou matku, postavu plnou strachu a nenávisti až po Madonu, ikonu panenské nevinosti. Dobrá matka nabízí mateřské pohodlí a ochranu, mírnost a přívětivost, často přináší dobrotu tam, kde chybí. Může také obsahovat model restriktivního, rigidního mateřství a genderu.

Mýtus podvodníka: často surová a hloupá postava, napůl zvíře a napůl člověk. Necitlivý, přináší sobě i ostatním utrpení.

Mýtus jiného světa: vyjadřuje, jak určitá skupina lidí za určitých historických okolností vnímá sama sebe, často skrze Jiný svět. Jiný svět může být zahrada rozkoší, exotický ráj nebo také hrozba, temný a nepřijemný svět, který je domovem nepřítele. Mýty jiného světa nabízejí jasně vymezený, dramatický kontrast, který potvrzuje způsob života dané skupiny, pozici, místo.

Mýtus potopy: mýtus zobrazuje zničení skupiny lidí mocnými silami, jako jsou bohové nebo příroda. Povodeň často přichází proto, že lidé sešli ze správné cesty.

Právě profesionální praktiky žurnalistů jsou založeny na sociálních a mocenských vztazích. Producent a způsob produkce kódují do textu určitý význam. Čtenáři dekodují texty na základě vlastních stanovisek, jednání a znalostí a výsledek jejich interpretace textu se může velmi lišit od toho, co bylo původně do textu zakódováno. Je nemožné volit a tvořit zprávy bez ohledu na cílové publikum. Stejně tak je však tvorba zpravodajství nutně spojena s jednáním a názory sociálních skupin, které obvykle patří mezi mocné skupiny ve společnosti. Média mají zásadní formativní vliv v takových oblastech, jako je současná demokratická politika, sociální hodnoty a přetrvávající sociální nerovnost.

Nevýhodou přístupu, jenž je inspirován prvky diskurzivní analýzy, je nízká pravděpodobnost replikace výzkumu jiným analytikem/analytičkou se stejnými výstupy. Diskursivní analýza není strategií, ve které bychom se mohli spolehnout na obecně platný a verifikovatelný postup. Právě proto, že zdůrazňuje, že výsledky analýzy se mohou lišit stejně jako pozice, ze kterých k danému sociálnímu problému přistupujeme.

Média a politika reprezentace

Politika reprezentace je podle Mehana záměrný způsob zobrazování sociálních událostí a aktérů s cílem prosadit zvolený způsob reprezentace nad dalšími vyskytujícími se způsoby zobrazování daných událostí a aktérů. (Mehan in Schiffrin, Tannen, Hamilton 2001) Jde o záměrné konstruování sociálních faktů pomocí řeči. Úspěšné vedení politiky reprezentace je efektivním nástrojem k dosažení a udržování dominance. Kapacita vnést do sociálního světa nové věci v určité situaci, vytvářet publikum, reprezentuje sociální sílu tvořit skupiny na základě společného smyslu, popř. přímo naplňovat významem sociální identitu členů. Předpokládaná objektivní kritéria např. etnické identity jsou ve skutečnosti sociálně konstruovanými reprezentacemi, které zdůrazňují určité, vybrané charakteristiky dané skupiny na úkor jiných. Boj o tyto reprezentace je bojem o monopol nad mocí ovlivňovat lidi tak, aby bylo možné jim předložit vizi sociálního světa, založenou na principu rozdělení, která vytvoří vědomí identity a jednoty. Tato moc je přitom odvislá od autority, kterou lze získat skrze správné používání jazyka. Veřejný akt pojmenování je tím, co dává slovům jejich magickou sílu. Určitý způsob reprezentace sociálních faktů a událostí pak určuje náš postoj a chování vůči daným událostem, a proto je úspěšné vedení politiky reprezentace především v zájmu mocenských institucí.

Konstruaci sociálních identit ovlivňuje kromě sociální zkušenosti také ideologie zakódovaná v reprezentacích určité události/aktéra. A právě ideologické reprezentace stojí u základu politik identit; rozdílly samy o sobě totiž sice k meziskupinovému konfliktu nevedou, jsou však strategicky využívány v souladu s danou ideologií. A právě tyto reprezentace, indikující přítomnost ideologických obrazů ve způsobu, jakým se píše o pracovní migraci v českých denících, se pokusíme identifikovat v následujících řádcích.

Binární opozice: proti cizincům i pracovním agenturám

Základním nástrojem nadvlády, který umožňuje vymezení jinakosti, je binárnost. Vydělení opozic může např. ustavovat existenci jasných a specifických hrozeb jako politický fakt, smazávat různé stupně a rozdíly hrozeb a vytvářet širokého nediferencovaného nepřítele (sklouznutí od ‚jsou jiní než my‘ k ‚všichni jsou stejní‘). Binární opozice umožňuje nakreslit jednoduché a jasné hranice mezi ‚námi a jimi‘, a to skrze strategické mlčení. Pokud jsou ‚druzí‘ signifikanty všeho špatného a nemorálního, komplexní příčiny jednání ‚druhých‘ zůstávají nevyřčeny. My jsme přitom implicitně označeni jako dobří a morální. Logika binárních opozic je logikou buď – anebo, která neponechává ‚nic mezi‘, žádné místo uprostřed. Rozlišování ‚nás‘ a ‚druhých‘ probíhá v sociálních, politických, morálních nebo náboženských termínech. Každý účastník konfliktu má dvojitou, kontrastní identitu; záleží samozřejmě na tom, kdo ji formuluje. (Lazar and Lazar 2004)

V našem případě se opoziční vydělení týká dvou skupin: ‚my versus cizinci (tedy cizinci pobývající v ČR za účelem práce – stejně myšleno i dále)‘ a ‚my versus pracovní agentury‘. Binární oddělení ‚nás‘ a ‚těch druhých‘ – cizinců, probíhá v sociálních termínech (cizinci bydlící v ubytovnách, chudí), politických (nerovné postavení cizinců coby ne-občanů v rámci republiky i v rámci EU), ekonomických (agenturní zaměstnanci, cenní jako pracovní síla) a legálních (hrozba nelegality či kriminality), v rámci skupiny pracovních migrantů probíhá implicitní dělení na zaměstnaný x nezaměstnaný a se spuštěním programu dobrovolných návratů také ‚ochotný odjet‘ x ‚neochotný odjet ze země‘. Obecně jsou pracovní migranti spojováni ve zkoumaných denících s nelegalitou, kriminalitou, s propouštěním, agenturním zaměstnáváním a s chudobou.

‚Důvodem je hospodářská krize. Cizinci bývají prvními, kdo přijde o práci a podle ministerstva vnitra pak mohou sklouznout do organizovaného zločinu. Proto chce vláda bránit jejich přílivu a přišla také s projektem dobrovolných návratů cizinců do vlasti.‘ (Vládní plán zákazu práce má platit jen pro cizince, Hospodářské noviny, 4. 3. 2009)

Výjimku tvoří kvalifikovaní pracovníci z ciziny, později také ti, jenž se účastní programu dobrovolných návratů³, a také když o nich mluví aktéři, kteří se však ke slovu dostávají výrazně méně často než ostatní – neziskové organizace a cizinecká sdružení. Strategické ticho se rozkládá kolem neregulární migrace – to, že se čtenář o tomto jevu nic nedozví, ještě znásobuje hrozbu, kterou stav nelegality reprezentuje.

Agentury jsou jako ‚ty druhé‘ vyděleny především v morálních termínech (nemorální chování k cizincům, lhaní, podvod, vykořisťování), v kulturních (odlišný původ některých majitelů) i legálních (korupce, porušování pracovního práva). Jsou plošně prezentovány jako podvodné, korumpující, vydělávající na cizincích.

³ Program dobrovolných návratů spustilo Ministerstvo vnitra ČR po spěšném rozhodnutí v únoru 2009 s cílem umožnit návrat zpět do vlasti cizincům, kteří v ČR ztratili práci a neměli prostředky na uhrazení zpáteční cesty domů. Program měl platnost 8 měsíců a maximální kapacitu 2000 osob. Součástí bylo i přidělení tzv. ‚motivačního příspěvku‘ ve výši 500 Euro.

„Podstatnou měrou se na jejich situaci podepisují i pracovní agentury, které je najímají. »Cizinci často podepisují to, co je sice zákonné a povolené, ale nemravné a nemorální,« uvedl náměstek ministra práce a sociálních věcí Petr Merka. Cizinci podle něj např. souhlasí s tím, aby jim zaměstnavatel posílal peníze hromadně na jeden účet. »Pracovní agentury s cizinci nehrají poctivě, manipulují s nimi a na jejich úkor se obohacují,« potvrdil také veřejný ochránce práv Otakar Motejl. Šimerka zdůraznil, že v letošním roce se proto v podstatně větší míře zaměří na kontrolu pracovních agentur, těm, jejichž činnost nebude v souladu se zákonem, budou odnímat povolení k činnosti.“ (Krise vyhání i cizince z práce, Haló noviny, 14. 1. 2009)

Novináři naopak mlčí o majitelích agentur – Češích, nepopisují, jak agentury spolupracují s českými úřady, mlčí o tom, jaký podíl mají na stávající tragické situaci personalisté konkrétních firem a také stát, jenž je zodpovědný za legislativní situaci – agentury se ve vztahu ke státu pohybují v jakémisi bezčasu a bez jakékoli postižitelnosti českými zákony.

Podobné obrazy těchto „negativních druhých“ nacházíme také v tvrzeních, která jsou v textech vyjádřena na základě předpokládaného sociálního vědění. Výpovědi mohou být v těchto případech spojeny v sekvenci „funkcionálními“ sémantickými vztahy jako generalizace, specifikace, příklad nebo kontrast. To má důležitou roli v ideologickém diskurzu, protože je tak organizován způsob, jak je tvrzením porozuměno ve vztahu k jiným tvrzením.

Nejzřetelnější formou ideologického vyjádření je to, jaká slova jsou použita k vyjádření konceptu – ideologicky zakotvená *lexikalizace*. K prezentovanému negativnímu konceptu určité skupiny je tak vybráno „vhodné“ slovo tak, že referuje k dané skupině a zároveň o nich vyjadřuje určitý názor. Lze také očekávat, že k popisu skupin a jejich praktik bude užito *eufemismu* nebo *zmírnění*.⁴

Nejčastější předpoklady hovoří o cizincích jako o problému, o propuštěné, tedy pro ČR už více nepotřebné pracovní síle, o potencionálních *ilegálech*, *zločincích* a *mafíánech*.

„Kvůli přibývajícím problémům s nezaměstnaností cizinců mnohým z nich končí povolení pobývat v Česku a mohou zde být nelegálně. Pokud totiž cizinci ztratí práci, přicházejí i o povolení k pobytu. »Je zájmem České republiky, aby se tito nezaměstnaní cizinci, mnohdy bez finančních prostředků, nezačali zapojovat do zločinnosti a ohrožovat bezpečnostní stabilitu země,« řekla Ježková.“ (Kontrol cizinců přibylo, MF Dnes, 27. 3. 2009)

Agentury jsou pak v textech často explicitně označovány za ztročující, nemorální, implicitně pak za nepotřebné a nezodpovědné státu. Naopak je obecným předpokladem, že stát na současné situaci nenesu vinu a že se snaží řešit problém, který vznikl vinou ekonomické krize a jehož průběh nemohl předem nijak ovlivnit. V této situaci pak především neziskové

⁴ Lexikalizace může vést k *nominalizaci*, takže účinkující mohou být jen implicitní, role určitých aktérů tak může být „odzdůrazněna“.

organizace představují pro novináře charity, které strádajícím cizincům pomáhají a podle všeho tak plní svoji společenskou funkci.

„Zlou situaci tisíců zahraničních dělníků, které firmy v posledních letech do Pardubického kraje přivedly, řeší organizace Most pro lidská práva.“ (Propuštění Asiáté nemají na cestu domů, Haló noviny, 3. 1. 2009)

Dominantní diskurzy: zisk versus neziskovky

Dominantní diskurzy⁵ privilegují ty verze sociální reality, které legitimizují současné mocenské uspořádání a sociální strukturu. Ti, kteří se tedy nacházejí v pozici institucionální autority, tzv. hegemonní třída, jsou klíčovými hráči v konstrukci a reprodukci určitých forem diskurzu. Nadvláda daného diskurzu ale zpravidla nebývá absolutní - existují alternativní vyjádření, alternativní konstrukce. Proto paralelně s dominantními diskurzemi krystalizují i alternativní diskurzy, tzv. proti-diskurzy.

Nejmocnějším diskurzem, který redukuje mediální obraz cizinců pracujících v ČR na jedinou z mnoha charakteristik, je ekonomický diskurz zobrazující cizince jako pracovní sílu. Toto pojetí prosakuje především ve formě přesvědčení, že v okamžiku, kdy cizinci ztratí práci v ČR, měli by zemi opustit. Jejich hodnota je hodnotou zboží, jenž se v momentě, kdy je nepotřebujeme k práci, stává bezcenným. Zisk se stává univerzální hodnotou, která ospravedlňuje jednání dominantních aktérů s cizinci – firem, úřadů i státu.

„»Pro Českou republiku je finančně výhodnější podílet se na nákladech dobrovolného návratu než řešit situaci, kdy se cizinci dostanou do nelegálního postavení«, řekl ministr Langer. Kdyby Česko opatření nepřijalo, zaplatilo by podle ministerstva za pobyt nezaměstnaných cizinců o čtyřicet milionů korun více.“ (Jeďte domů, cestu platíme, Lidové noviny, 10. 2. 2009)

Neustále se opakuje odlidštění cizinců a jejich vnímání jako jakéhosi ekonomického nástroje:

„»Bez zahraničních zaměstnanců se určité sektory v hospodářské krizi i po jejím skončení neobejdou. Neměl by se tedy ve firmách konat hon na cizince. « Prohlásil to předseda představenstva brněnské textilky Nová Mosilana a člen Regionální hospodářské komory Brno Jiří Urban po jednání kulatého stolu na téma zaměstnávání cizinců.“ (Bez zaměstnanců ze zahraničí se neobejdou, Právo, 19. 3. 2009)

⁵ Foucault definuje diskurz jako pole spřízněných tvrzení odhalených v konkrétním obsahu v čase a prostoru, které produkuje a strukturuje určitý řád reality. Diskurzy mohou být definovány jako soubor výroků, které konstruují objekty a pole pozic subjektů. Tyto konstrukce zase naopak umožňují určitý způsob vidění světa a určitý způsob bytí ve světě. Diskurzy tedy zároveň zprostředkovávají a zároveň limitují – zprostředkovávají sumu vědění o sociální realitě, ale zároveň tento pohled na sociální realitu zaostrují pouze určitými způsoby a ne jinými.

Tito aktéři představují výše zmíněnou hegemonní⁶ třídu. Pro tu je charakteristické, že bere v úvahu zájmy a snahy těch skupin, nad kterými je hegemonie vykonávána, přičemž by všechna oprávnění k veřejným požadavkům měla být publikována, aby tak bylo možno demonstrovat poctivost vládnoucí třídy, a tedy její morální a politické vedení. Hegemonie je udržována skrze výuku idejí a hodnot vládnoucí třídy na veřejnosti, především pak jejich centrálního požadavku na politickou legitimitu. (Richardson 2007).

Nejde jen o přímé uplatňování moci, ale především o často efektivnější přesvědčování, předstírání či manipulaci za cílem změny myšlení druhých ve společném zájmu. „Nadvláda může být ustavena a reprodukována jemně, rutinně, v každodenních formách textu a řeči, jež se jeví jako přirozené a tiše akceptované. Právě proto se CDA zaměřuje na diskursivní strategie ospravedlňující kontrolu nebo jinak naturalizující sociální původ a zvláště vztahy nerovnosti. Významnou funkcí dominantního diskurzu je precizní vytváření konsensu, akceptování a ospravedlnění dominance.“ (van Dijk 2001:302) Právě v našem případě je statut „cizince“ tím, co ospravedlňuje sociální nerovnost, jež není v médiích nikde zpochybňována. Statut cizince je důvodem, proč cizinci platí během výkonu zaměstnání daně, nemají právo na stejné sociální zabezpečení jako nezaměstnaní Češi. Vyjádření ministra Langerera implicitně identifikují cizince jako překážku a potíže v systému, což vede k označování cizinců jako „bezpečnostní hrozba“, případně i „hygienické riziko.“

Mocenské elity mají mimořádný přístup do diskurzu, jsou těmi, kdo má nejvíce co říci, drží symbolickou moc. Některé elity mohou kontrolovat kontext, tedy to, co je legálně či morálně ne/legitimní nebo ne/akceptovatelné, naopak některé jiné hlasy nelze slyšet vůbec a jsou ignorovány.

Na základě stanovení míry dialogičnosti textu, kdy nejvíce dialogickou možností je inkluze ostatních hlasů ve formě citací (intertextualita) a nejméně předpokládání, braní věcí jako daných, potom dle Fairclougha lze zkoumat míru hegemonie uplatňovanou ve vztahu k textům. V našem případě představují ony protěžované aktéry především policie, státní a samosprávné úřady, ministerstva (především ministerstvo vnitra) a jednotliví politici – především primátoři měst s nejvyšším počtem cizinců a ministr vnitra.

Alternativní diskurz představují hlasy neziskových organizací a představitelů/lek cizineckých spolků a organizací (Vietnamci, Mongolové), ale i některé pracovnice městských úřadů, které pracují s cizinci. Všichni tyto aktéři mají jedno společné – mají zkušenosti z terénu. Pro novináře představují způsob, jak se dostat k postiženým cizincům. Zároveň vnášejí do mediálního obrazu nové informace – kritizují nezáměr vlády o řešení situace cizinců nelegálně pobývajících na území ČR, přináší konkrétní informace o zkušenostech cizinců

⁶ Hegemonií rozumíme proces, v rámci kterého vládnoucí třída přesvědčí všechny ostatní třídy k tomu, aby akceptovaly její vládu a svoje vlastní podřízení. Úspěšná institucionalizace hegemonie znamená, že podřízené třídy souhlasí s vedením vládnoucí třídy a s dominancí jejích institucí a hodnot. „Normální“ vykonávání hegemonie charakterizuje soubor konsensu a síly. Cílem je, aby užití síly bylo podporováno většinovým souhlasem, který je vyjádřen orgány veřejného mínění, jako je např. tisk.

s praktikami pracovních agentur i šokující informace o životních podmínkách některých z nich, poskytují cizincům systematickou pomoc a podporu. Představují zdroj informací o tom, co se děje „tady a teď“. Neziskové organizace jsou ceněny jako nositelé hodnot, jejichž smyslem je pomáhat lidem v nouzi, představují téměř jakési „svědomí společnosti“. Neziskové i cizinecké organizace také upozorňují na některé nedostatky vládní politiky. Obecně je však politická role těchto organizací novináři upozaděna a jsou ceněny spíše jako „charity“ a tato jejich role je považována za samozřejmou.

Zvláštní a velmi frekventovanou kategorii v rámci zkoumaných textů tvoří statistiky o cizincích pracujících v ČR: počty cizinců v krajích, ve státech, množství platných pracovních povolení, těch, která vypršela i těch, která brzy vypršet mají, počty kriminálních činů spáchaných cizinci, počty vyhoštěných apod. Novináři zjevně považují tuto výpovědní hodnotu za dostatečnou, protože se často omezují pouze na tuto informaci. Ta je však často spíše vytržena z kontextu (např. srovnání s kriminálními činy spáchanými ve stejném období Čechy, procentuální podíl zločinů cizinců na jejich celkové populaci nebo uvedení počtu pracovních povolení v kontextu krize a propouštění a zamlčení faktu, kolik tito pracující cizinci českému státu v průběhu své práce vydělali), takže tato čísla mohou působit manipulativně.

„Čísla hovoří výmluvně: od 1. 1. 2007 do konce loňského října bylo vydáno 14 094 podnikatelských víz a pouze 2950 pracovních, a to ještě značně podezřelým způsobem. Jen za uplynulé dva roky přijelo pracovat do českých továren na 20 000 Vietnamců a 5000 Mongolů“. (Gastarbeitři v dokonalé české pasti, Lidové noviny, 6. 2. 2009)

Tyto číselné konstrukce mohou kotvit v emocích, v tlacích na skrytý předpoklad, že je třeba jednat (bránit se), což ústí v tvorbu emocionálně zdůvodněných pořádků s profilem jasně odlišujícím vnitřní a vnější – vznikají obrazy přítele a nepřítele.

Obraz nepřítele: *ilegálové a kriminálníci?*

„Nepřítel – či sociologicky přesněji: zdařilá ‚sociální konstrukce obrazu nepřítele‘, která je vybavená všemi znaky skutečnosti, takže v ni lze věřit – zmocňuje stát rovněž k omezování demokracie. Konsensus obrany a demokratický konsensus si vzájemně konkurují, proto obrana dovoluje omezovat demokracii, postupovat proti ní.“ (Beck 2007:116)

Během analýzy vystupoval stále výrazněji v popředí obraz potencionálního nepřítele – cizince. To, co z pracujících cizinců dělá potencionální nepřátele, je masové propuštění zaměstnanců továren a výrobních podniků, mezi nimiž je pracujících cizinců v ČR nejvíce. Z titulků se tak například dozvíme, že „Nad Plzní visí hrozba“, „Cizinci bez práce začínají být rizikem“, „Cizinci jsou noční můrou radnic“, z článků pak že „cizincům je vidět do kuchyně a není to hezký pohled“, že „asiaty zachvátil strach“. Výrazy jako „přiliv cizinců“ nebo „agentury chrlí cizince“ implikuje hrozící záplavu cizinci.

Obecný předpoklad o hrozbě, kterou cizinci představují, tkví především v tom, že poté, co ztratí práci, se z nich stanou nelegální pracovníci, potencionální kriminálníci a mafiáni. Tento předpoklad je nejčastější a stereotypně činí z těch, kteří k nám přišli z ciziny pracovat, jednolitou masu potencionálních kriminálních. Kriminalizace patří mezi nejčastější strategie vytváření nepřítele. Cizinci jsou zcela samozřejmě považováni za nositele hrozby, přičemž se okolo zákonných podmínek stanovených vládou, které tyto předpoklady konstruují, prostírá hluboké ticho. Dokonce i Haló noviny, které představují ze všech deníků největšího zastánce cizinců, podléhají dojmu, že nepracující cizinci jako celek jsou nositeli kriminality i rasismu, což „může rozvrátit myšlení lidí i celou společnost“. Vnímání cizinců, kteří se díky ztrátě práce dostanou do nelegality, ilustruje např. v Právu publikované tvrzení policie, že „východní Čechy jsou čisté“, protože tam není příliš mnoho cizinců s vypršeným povolením k pobytu (ideologický předpoklad „špinavosti“ migrantů bez oprávnění k pobytu).

„Propuštění nejčastěji hrozí Vietnamcům, Ukrajincům, Moldavanům a Mongolům. Že právě lidé bez práce se stávají rizikem, protože jsou náchylnější, aby se dostali do náruče organizovaného zločinu, Právu potvrdil mluvčí BIS Jan Šubert.

»Rizikem možného napojení těchto lidí na zločinecké organizace se zabýváme v kontextu naší role v oblasti nelegální migrace dlouhodobě. Do hledáčku BIS se mohou dostat v okamžiku, kdy se zapojí do aktivit organizovaného zločinu, « řekl.

Nebezpečí si uvědomuje i ministr Langer, který vládě předložil analýzu toho, jaké bezpečnostní riziko přináší ekonomická krize, v jejímž důsledku přibývá v ČR nezaměstnaných cizinců a roste i nelegální migrace.“ (Gangy přitáhnou až 15 % cizinců bez práce, Právo, 7. 2. 2009)

Na tuto hlavní významovou osu se nabalují méně časté reprezentace cizinců jako nositelů nemocí (je možné, že pokud by zkoumání nebylo striktně omezeno na pracovní migraci, vyskytovala by se tato reprezentace častěji): na příkladu HIV pozitivních partnerů rozvíjí ošetřující lékař myšlenku, že by všichni příchozí cizinci měli procházet povinnými lékařskými prohlídkami a zelené karty by měly být vydávány s ohledem na zdravotní rizika, jež v zemích původu cizinců panují. Novinář stejně tak bez jediného důkazu spekuluje ve zprávě o šíření žloutenky o původu nemoci mezi cizinci.

„A co může každý udělat, aby se epidemie neopakovala? Možnost nákazy se výrazně omezí, když si každý umyje ruce před jídlem i dřívě, než si zapálí cigaretu. Virus totiž do těla vniká ústy. Kdo se může nechat očkovat, měl by tak učinit, dvě dávky vakcíny ho ochrání po dobu 20 až 25 let. »Denně tak vydá na svou ochranu zhruba 20 haléřů, « říká epidemioložka Jágrová. Asi ale bude potřeba, aby se cizinecká policie více zaměřila na nelegální ubytovny. MF DNES však zjistila, že policie zatím nemá informace o spojitosti žloutenky se zahraničními dělníky, a tak žádná opatření nechystá. (Kde se vzala žloutenka?, Mladá fronta Dnes, 17. 1. 2009)

Co je charakteristické pro všechny zmiňované reprezentace, je však především stupeň nejistoty, se kterým jsou zmiňované soudy spojovány – jedná se o spekulace, o tvrzení, co „by se mohlo stát“, ne o fakta, jež by bylo možné dokázat. Konkrétní fakta, která by např. masivní nárůst kriminality mezi cizinci potvrzovala, nejsou uvedena.

Když se daří úspěšně rétoricky vykonstruovat dehumanizovaný obraz nepřítele, je možné zacházet s ním nehumánním způsobem a zároveň si udržet pocit „naší“ morální nadřazenosti. Beck identifikuje dva druhy autority v demokraciích: z lidu a od nepřítele. Protože se podle něj shoda stala v demokraciích trvale nedostatkovým zbožím, jsou demokratické státy ve zvláštní míře odkázány na doprovodně demokratický druhotný zdroj – na obraz nepřítele. „Obrazy nepřítele (...) dovolují rozžehnat se s demokracií s požehnáním demokracie.“ (Beck 2007: 121) „Pojmenování některých lidí barbaři nám ulehčí, abychom se k nim jako k barbarům mohli chovat.“ (Gerbner in Richradson 2007:209-210) Pokud jsme hovořili výše o dominantním ekonomickém diskurzu, pak nepřekvapí, že pokud pojmenujeme pracující cizince „pracovní silou“, jejíž hodnotu lze vyjádřit penězi, legitimizuje tento přístup zacházení s cizinci jako se zbožím. Tento diskurz se odrazil například ve formě, jaké se dostalo odůvodnění programu dobrovolných návratů – tedy to, že vyjde mnohem levněji než řešení situace cizinců, kteří by v ČR zůstali i bez práce.

Obraz nepřítele podle Becka legitimizuje oplocování prostorů se slabou či žádnou demokracií, v nichž lze podle stanovených pravidel dělat to, co je jinak přísně zakázáno. Obraz nepřítele je dle Becka „zlatý důl nutností“, které poskytují kompetence mocným a naopak je odnímají slabým. Tržnice, ubytovny, bary, místa, kde se zdržuje větší množství cizinců – to jsou místa, kde bychom mohli hledat Beckovy oplocené prostory, v nichž dochází k omezování demokracie. Místa, kde se zdržují potencionální „ilegálové“. Jsou to místa, která pravidelně „pročesává“ policie, v jejich „sítích“ uvíznou cizinci, místa, kam si policie „posvítla“ (toto ideologické pojmenování implikuje temno, ve kterém se skrývají zločiny, na které je třeba si „posvítit“).

Obraz nepřítele je legitimizován také záměnou a provázáním vnitřního a vnějšího, aktivity a pasivity, násilí, moci a souhlasu. Vinen je „ten druhý“, všechna iniciativa vychází od nepřítele - to on je zdrojem ohrožení. „Obraz nepřítele dělá z cizince nepřítele, současně však ruší aktivitu jeho tvůrce a říká: on je nepřítel, který mě ohrožuje, není to můj obraz o něm.“ (Beck 2007:122)

Neregulérní situace je ve zkoumaných denících stereotypně připisována jejím nositelům – zahraničním pracovníkům. Dochází tak k vymazání nejen role, kterou v této situaci hraje stát, ale také zaměstnavatelů, kteří cizince „načerno“ zaměstnávají. Velký prostor je v takových případech věnován policii, jejíž represivní přístup v takových případech legitimizuje právě ono vymazání aktivity tvůrce obrazu cizince *ilegála* – nepřítele, jímž jsou státní orgány a instituce včetně policie, ministerstva vnitra i jednotliví politici. Ideologické pojmenování zatčených cizinců jako „úlovku policie“ pak vyznívá zcela legitimně. U bulvárních deníků pak nepřekvapí líčení policejních zásahů novináři v akčních termínech.

„»Kontroly z hranic jsme přesunuli do vnitrozemí. Podobné akce, jako je ta dnešní, chceme nyní dělat minimálně jednou týdně, « vysvětlil vedoucí cizinecké policie ve Strakonici Ivo Komín a dodal, že policisté zastavují i podezřelá auta s českou poznávací značkou.“ (Cizince kontrolují na silnici i v baru, MF Dnes, 3. 4. 2009)

„ČR - Za úsvitu včera vyrazily stovky policistů v celé zemi na obří razii proti cizincům. Policisté zjišťují, zda u nás žijí legálně a mají práci. Muži v uniformách cizince nejen kontrolují, ale nezaměstnaným zahraničním dělníkům rozdávají letáčky. Na nich je názorně vysvětleno, že mohou ČR opustit na státní útraty a s 500 eury kapesného. V síti během pár hodin uvízlo okolo tří tisíců cizinců. Možnost opustit republiku za erární peníze a s kapesným funguje již od půlky února. ČR opustilo již asi 250 lidí, dalších 250 je na odjezd připraveno.“ (Policisté vyrazili na cizince, Šíp, 4. 3. 2009)

V těchto souvislostech jsou také legitimizována represivní státní opatření, která jsou předkládána jako jediné řešení současné situace.

„Policie prý zatím nemá důkazy o tom, že by se v Pardubicích masově vyskytovali cizinci pobývající v Česku neoprávněně. »To vše se však může rychle změnit. Připravujeme ve spolupráci s republikovou i městskou policií zvýšená bezpečnostní opatření, častější kontroly a podobně,« řekl ředitel východočeské cizinecké policie Milan Majer. Důvody těchto opatření jsou jasné. Propuštěných cizinců bude rychle přibývat. Zatímco v září mělo na Pardubicku pracovní povolení 8 900 zahraničních dělníků, nyní to už je o 1 200 méně. Největším zaměstnavatelem cizinců v Pardubicích je společnost Foxconn, kde v současné době pracuje na 1 200 zahraničních dělníků. V loňském roce již firma 500 cizinců propustila.

»Po Plzni a Mladé Boleslavi je v pardubickém okrese třetí největší koncentrace cizinců v České republice. To nám samozřejmě může přinést problémy. Hlavně u Mongolů často vidíme, že se jim domů nechce, « dodal Petr Klimpl.“ (Město chystá pomoc cizincům, MF Dnes, 16. 1. 2009)

To, že pozornost je odváděna od aktivity tvůrce obrazu nepřítele, ukazuje také velmi častá lexikalizace potencionálních důsledků namísto příčin situace - cizinci se mohou dostat do "náruče organizovaného zločinu" a „ztrácejí se v šedé ekonomice“. Je tak zamlčena nejen role, kterou v této problematice hraje stát, ale také role českých zaměstnavatelů, kteří se na fungování šedé ekonomiky aktivně podílejí neregulérním zaměstnáváním cizích pracovníků.

Novináři citují ministra vnitra, podle něhož už to, že cizinci zůstanou v ČR a nebudou mít práci je "riziko“. Pokud bychom chtěli tvrzení oprostít od zamlčených předpokladů, bylo by třeba se ptát, proč riziko nepředstavují propuštění čeští dělníci nebo, v případě, že předpokládáme, že ti budou zachyceni ochrannou sociální sítí, proč právo na stejné zacházení

nemají také cizinci, kteří během své pracovní historie v ČR řádně platili daně. Kruh strategického mlčení se tak uzavírá.

„Policie se už v souvislosti s propouštěním dělníků na cizince více zaměřila. »Situaci v komunitě cizinců budeme monitorovat, zejména nyní, když přicházejí o práci. Máme zájem situaci řešit i novým způsobem, na Plzeňsku má třeba pomoci projekt Plzeň - bezpečné město, « řekl náměstek západočeského policejního ředitele Jaromír Kníže. Projekt zahrnuje například zvýšení počtu strážníků a policistů v ulicích města, plánuje se i vydávání letáků v mongolštině, ruštině a vietnamštině.“ (Bojí se cizinců bez práce, MF Dnes, 13. 1. 2009)

»V současné době firmy propouštějí hlavně agenturní zaměstnance, což bývají často Ukrajinci, Vietnamci, Moldavané. Ze zemí Evropské unie pak i Slováci či Poláci. "Hlavně první skupina se doma zadlužila, aby mohla do Česka za prací. Nemusejí mít ani na cestu domů. A je otázkou, co budou dál dělat, « osvětlila Hrubešová. Konkrétní protiopatření policie zatím nechystá. »Šlo by to velmi těžko, protože nevíme, jaké trestné činnosti by mohlo přibývat, a tudíž se nemůžeme zaměřit na určitý směr. Až uvidíme, jaké trestné činnosti přibývá, zareagujeme na to, « vysvětlila Kopecká. Podle ní by také pomohlo, kdyby si lidé svůj majetek sami dobře zabezpečili, a to nejen auta, ale třeba také byty. (Propouštění: víc kriminality, MF Dnes, 2. 1. 2009)

Mytologie a cizinci na stránkách novin

V analyzovaných textech jsme identifikovali několik opakujících se mytologických struktur.

Mýtus oběti: jeho funkcí je smiřovat lidi s tragédiemi a zdánlivou nahodilostí lidské existence. Zvláště individuální příběhy Ukrajinců/nek, Vietnamců/mek nebo Mongolů/lek, kteří/které ztratili/y práci ve výrobních závodech a ocitají se v zoufalé situaci, to jsou stavební kameny vyprávění o obětech – ekonomické krize a pracovních agentur. Vyprávění jsou většinou zaměřena na současnou situaci cizinců/nek bez prostředků a případně na popis toho, jak se k nim chovají jejich agenturní zaměstnavatelé. Nevypovídají příliš o osobnosti konkrétního člověka nebo jeho osobní historii. Cizinci/ky jsou popisováni/y jako pasivní oběť okolností, jež de facto nelze ovlivnit.

Mýtus hrdiny: krystalizuje v příbězích kvalifikovaných cizinců: Mongolská překladatelka, která s nasazením všech sil pomáhá svým krajanům, dirigent, lékař. Mýtus vypráví o lidech, kteří uspěli a mohou dosáhnout velikosti. Definicí „velikosti“ je profesní úspěch, kvalifikovaná práce, která je ostře odlišuje od obecné představy „masy“ nekvalifikovaných dělníků/dělnic ze zahraničí.

Mýtus podvodníka představují agentury a podvodní cizinci, kteří manipulují s pracovníky, okrádají je, vykořisťují. Jsou převážně objektem, o kterém se mluví, texty ukazují, jak jsou špatní, často skrze výpovědi elit reprezentujících dominantní řád – policie, politici, úřady, ale také neziskové organizace nebo představitelé cizineckých organizací a spolků. Jsou těmi, jimž

cizinci uvěřili, když jim slibovaly "zaslíbenou zemi". Novináři věnují prostor popisům praktik a konkrétních činů agentur v souvislosti se zoufalou situací nezaměstnaných cizinců včetně sebevražd.

Mýtus obětního beránka představují opět pracovní agentury. Ztělesňují veškerou vinu za situaci cizinců, a tím zároveň chrání dominantní postavení státu a vlády, politici i úředníci tak mohou moralizovat a obviňovat agentury ze současné situace. Svržení veškeré viny na agentury usnadňuje politikům, ministerstvům, radnicím, úřadům i policii udržet si morální nadřazenost a legitimitu. Agentury jsou obětním beránkem, který také umožňuje legitimizovat program dobrovolných návratů.

Závěr

Zkoumání obrazu cizinců pracujících v ČR na stránkách českých deníků ukazuje na fakt, že s vysokou mírou propouštění zaměstnanců v souvislosti s ekonomickou krizí, mezi jehož prvními oběťmi byli právě cizinci, často zaměstnávání přes pracovní agentury, se probudily v médiích i negativní a nepřátelské reprezentace cizinců, na které poukázaly již dřívější výzkumy.⁷ Cizinci, kteří ztrácejí práci, jsou zobrazováni jako potencionální *ilegálové* a *kriminálníci*. Na povrch vyplouvá dominantní optika, jež vnímá cizince jako pracovní sílu o určité tržní hodnotě. V momentě, kdy cizinec tuto tržní hodnotu ztrácí, právě tento diskurz poskytuje legitimizaci jednání dominantních aktérů jako politiků, policie, firem, které spočívá v odmítnutí zodpovědnosti za další osud propuštěného dělníka/dělnice.

Určitý alternativní diskurz představují především neziskové organizace a cizinecké společnosti, které do médií vstupovali s konkrétními lidskými příběhy cizinců bez práce. Nejvíce prostoru tématu pracujících cizinců věnovalo Právo, následují MF Dnes, Haló noviny, Lidové noviny, Hospodářské noviny a Metro. Bulvární deníky se tématu věnovaly jen výjimečně, a pokud ano, držely se, stejně jako ostatní deníky, jednotné linie zobrazování popisovaných událostí. Výjimkou byly pouze Haló noviny, které věnovaly nečekaně velký prostor nejen lidským příběhům propuštěných cizinců a upozorňování na jejich situaci, ale i – v ostatních denících de facto vynechané – kritice vládní politiky včetně zasazení tématu do širšího kontextu. Jedná se však o účelový postoj, protože je ideální výchozí platformou pro kritiku současné vlády. Na základě analýzy také předpokládáme, že se nejedná o cílený a systematický postoj k otázkám migrace.

⁷ Viz např.:
Hořavová, B. (odb. red.) (2004): *Nečitelní cizinci – jak se (ne)píše o cizincích v českém tisku*. Praha: [Multikulturální centrum Praha](#)
Burgetová, E, Černá, M. (odb. red.) (2007): *Cizinci, našinci a média*. Praha: [Multikulturální centrum Praha](#)

Autorka vystudovala Sociologii, Sociální politiku a práci a Mediální studia a žurnalistiku na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity. V současné době pokračuje ve studiu v doktorandském programu sociologie. Působí také jako koordinátorka programu Bezpečí pro uprchlíky občanského sdružení NESEHNUTÍ Brno. Zabývá se studiem migrace jako sociálního konstruktů, genderovými specifiky migrace a integrace, ideologiemi a diskurzivní analýzou.

Článek vznikl v rámci projektu "Kvalitními informacemi ke kvalitní integraci" Multikulturního centra Praha za podpory Evropského fondu pro integraci státních příslušníků třetích zemí.



LITERATURA:

Anderson, N. Å. (2003). *Discursive Analytical Strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann.* Bristol: The Policy Press.

Baudrillard, J. (2001). *Dokonalý zločin.* Olomouc: Periplum.

Beck, U. (2007). *Vynalézání politiky: K teorii reflexivní modernizace.* Praha: SLON.

Berger, P. L., Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bolinger, D. (1980). *Language: The Loaded Weapon.* Essex :Longman Group Limited.

Bourdieu, P. (1992). *Language and Symbolic Power.* Cambridge: Polity.

Eriksen, T. H. (2007). *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě.* Praha/Kroměříž: Triton.

Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research.* London: Routledge.

Foucault, M. (1999) *Vůle k vědění. Dějiny sexuality I.* Praha: Hermann.

Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity.* Cambridge: Polity.

Howarth, D., Norval, A. J., Stavrakakis, Y. (eds.) (2000) *Discourse Theory and Political Analysis. Identities, Hegemonies and Social Change*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Lazar, A., Lazar, M., M. (2004). „The Discourse of the New World Order: ‚out-casting‘ the Double Face of Threat“ In *Discourse and Society*, vol. 15, p. 223 – 242. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications.

Leudar, I., Marsland, V., Nekvapil, J. (2004). „On Membership Categorization: ‚Us‘, ‚Them‘ and ‚Doing Violence‘ in Political Discourse“ In *Discourse and Society*, vol. 13, p. 243 – 266. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications.

Lule, J. (2001). *Daily News, Eternal Stories: The Mythological Role of Journalism*. New York: Gullford Press.

Morley, D., Robins, K. (1995) *Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London and New York: Routledge.

Neumann, I. B. (1999) *Uses of the Other: „The East“ in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ost, D. (2004) „Politics as the Mobilization of Anger. Emotions in Movements and in Power“ In *European Journal of Social Theory*, vol. 7, p. 229 – 244. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications.

Richardson, J. E. (2007). *Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis*. Houndmills and New York: Palgrave MacMillan.

Schiffrin, D., Tannen, D., Hamilton, H. E. (eds). (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers.

Simpson, P. (1993). *Language, Ideology and Point of View*. London: Routledge.

Szaló, C., Nosál, I. (eds.) (2003) *Mozaika v re-konstrukci : formování sociálních identit v současné střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.

Van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications.

Wetherell, M., Taylor, S., Yates, S. (2001). *Discourse theory and practice: a reader*. London: Open University.

